

Elke dag, zodra de zon onderging, klommen langs de muren van onze waranda kleine hagedissen omhoog.

‘Daar zijn de tjtjaks al.’

De nachtmensen staken de lampen aan, in de kamers en op de waranda. De theemevrouwen namen afscheid en gingen naar huis. De dag was voorbij, de nacht begon.

Mijn moeder liep mee met de visite tot onder de waringin en wuifde de bezoeksters en hun kinderen na. Ik stond op de waranda en luisterde naar de geluiden die van de Lembangweg kwamen. Ik kon horen dat de auto’s naar boven reden, de berg op, waar de zon al in de vulkaan lag te slapen. Of dat ze naar beneden gingen, naar Bandoeng, de stad waar de dierentuin was en de kliniek van mijn vader. Er was vaak feest in de stad, dan reden de auto’s sneller.

Mijn moeder kwam terug; ik hoorde haar zingen voordat ik haar zag. Ze haastte zich niet, ze slenterde en stond

af en toe stil, zodat de lichte vlek, die zij in het donker was, maar heel langzaam groter werd. Als het eenmaal zo ver was dat ik meer van haar kon onderscheiden dan de kleur van haar jurk, dan zag ik ook haar witblonde krulletjes en zelfs haar lichte ogen. Ze was dan al zo dichtbij dat ze mij kon aanraken.

‘Ziezo, de waranda is weer voor ons alleen,’ zei mammi. Ze strekte zich uit op de sofa en wenkte mij. ‘Al dat bezoek,’ zuchtte ze, ‘en nooit eens iemand met wie je kunt praten.’

De tjitjaks hadden hun plaats gevonden. Ze waren aan het plafond verstard tot versierselen van hout. Maar met bliksemsnelle uitschieters maakten ze alle insecten buit die in hun nabijheid verzeilden.

In de kamers en op de waranda brandden de lampen, zodat de nacht niet boven op ons kon vallen.

De nacht maakte dat er geen verschil meer was tussen binnen en buiten. Koelte en duisternis waren ’s nachts overal. Iedereen was veilig, mens, dier en plant, onder een donkere koepel zo groot als de wereld.

Wanneer de lucht, de aarde en het water dezelfde donkere tint hadden gekregen, kwamen de tokeh. Iedere nacht wachtte ik op de tokeh. Hij was de grote broer van de tjitjaks. Ik hoefde pas naar bed als de eerste tokeh zich had laten horen.

Alle andere nachtdieren waren er dan al: vliegende honden, krekels, brulkickers. Hun luidruchtig concert was in volle gang.

De tokeh liet zich zelden zien, maar hij riep om de zo-

veel tijd luid zijn eigen naam, zodat wij en andere tokehs wisten dat hij er was. Hoe vaker de tokeh riep, des te meer geluk hij bracht. Iedereen kon hem verstaan, ook wij. Zodra de tokeh begon, hielden wij op met praten. Zachtjes telden wij mee. Een... twee... drie, het duurde lang.

Zou er nog wel een volgende roep komen? Ja, nog een. Snel verder, vier, vijf, zes, zeven. Dan werd het hoe langer hoe spannender, omdat bij negen keer het geluk zou gaan stromen. Riep de tokeh twaalf keer, dan kregen wij een lang leven, veel dappere zonen, een bekoorlijke dochter en een onmetelijk fortuin.

Mijn moeder vertelde later dat de tokeh in de nacht voordat wij naar Europa vertrokken, dertien keer had geroepen.

Als de tokeh een paar keer had geroepen, als bijna niemand meer sprak op de waranda, werd ik naar mijn kamer gebracht.

Voor mij begon 's nachts een ander leven. Zodra de zon was ondergegaan, hoefde ik niet meer te onthouden wat er overdag was gebeurd, de nacht wiste de harde en witte dingen uit zoals de spons op het zwarte schoolbord van mijn moeder haar krijtletters uitwiste.

's Nachts kon ik zeggen en doen wat ik wilde. Ik hoefde het alleen maar te zien in mijn hoofd en het gebeurde al. Als ik uit bed wilde, naar buiten toe om de maan te zien, dan werd ik meteen uit mijn bed getild en op de arm meegenomen. De nachtmensen liefkoosden mij, lachten altijd en vroegen niets.

Van de nachtmensen kreeg ik roze siroop zoveel als ik

wilde en zachte groene en roze kleefkoek erbij. Overal mocht ik aankomen. Overal mocht ik naar kijken.

Als ik iets zei, kirden ze vrolijk of klakten ze bewonderend met hun tong. Ze vroegen mij nooit iets, maar ze gaven wel altijd antwoord. Wij spraken honderduit, de nachtmensen en ik, of we elkaar nu woord voor woord verstonden of niet.

Nachtmensen droegen namen van het werk dat ze overdag deden, baboe, kokki, djait, djongos, kebon. Ze hadden ook nog wel andere namen, die zangerig klonken; die kende ik ook.

Die hoefde ik nooit hardop te zeggen. Als ik die alleen maar dacht, dan kwamen de nachtmensen al. Overdag was alles anders.

De ochtenden dienden zich aan, de donkere nachtkoepel werd eerst doorschijnend en dun en dan kwamen er scheuren in, om het licht door te laten. Soms ging het traag, soms zo snel dat je het niet eens met je ogen kon volgen.

Als ik nog buiten was, terwijl het om mij heen hoe langer hoe witter werd, dan holde ik terug naar mijn kamer en wachtte in bed op de dag. Zodra het helemaal licht was, kwamen de goden terug, die in de nacht op stap waren gegaan. Mensen op schilderijen en foto's mochten 's nachts vrijelijk ronddwalen, maar ook zij moesten bij het krieken van de dag weer in de lijst op hun plaats staan.

Ik probeerde ijverig om al die namen uit mijn hoofd te leren, van de goden en van de mensen die bij ons hoorden.

Er was een god, zonder naam, die van oma Helena was. Hij had haar hierheen gebracht, want hij waakte over huwelijken en geboorten.

Mijn moeder en mijn tante waren hier geboren, onder het toezien en alziend oog van deze ene god. Zij waren ervan overtuigd dat zij in Nederlands-Indië thuishoorden, omdat deze god dit zo voor hen had bestemd.

Maar deze god had met zijn paapse laksheid toch toegestaan dat oma Helena, hun moeder, met een rondreizende kunstschilder naar Engeland was vertrokken om daar voorgoed met hem te blijven. Gelukkig werden mijn moeder en mijn tante gekoesterd en opgevoed door Poppy, de nieuwe vrouw van opa Bali; zij waren niet eenzaam achtergebleven. Poppy had hun andere goden leren kennen, die het er ook goed afbrachten, misschien beter dan die ene, met al zijn beschermheiligen erbij. Deze ene god verkeerde voortaan bij ons thuis op voet van gelijkheid met de andere goden, die ouder waren en inheems.

Wij staken regelmatig kaarsen aan voor het beeld van Maria, terwijl wij bloemblaadjes strooiden rond de voeten van Boeddha. Maria stond op hetzelfde tafeltje als waar hij zat te glimlachen, een stukje verderop. De dikke barnstenen boeddha zat met zijn gezicht naar de deur toe om het onheil buiten te houden.

In de hal prijkte in vol ornaat de god Visjnoe, die tussen de vleugels zat van de langbenige vogel Garoeda, die weer boven op een schildpad stond, het symbool van de tijd.

Garoeda was een reusachtige mensvogel. Behalve ge-

weldige vleugels en een grote gevederde staart bezat hij ook nog een paar mensenbenen met vogelklauwen eraan, en hij had mensenarmen en -handen, waarin hij de voeten van Visjnoe hield. Garoeda was het rijdier van Visjnoe: hij bracht de god overal heen.

Ik vroeg of wij ook door Garoeda waren gebracht.

‘Nee, dat hoefde hij niet, wij zijn hier geboren.’

Garoeda was de grote geluksvogel. Hij had een fier en vrolijk gezicht en spitse, vlijmscherpe tanden.

Vaak klom ik op een bankje om erbij te kunnen en stak, zonder dat iemand het zag, mijn pink in zijn snavel om zijn geweldige, hoekige tanden te voelen. Iedere keer probeerde ik hoe lang ik het kon volhouden, hoe lang ik het durfde. Pas als er rode putjes in mijn pink waren verschenen, was ik tevreden.

Soms, als de zon er nog niet eens was en de ochtend nog wit, haalde mijn moeder mij al uit bed.

Zij kleepte me aan. Ik kreeg sokken aan en schoenen met knoopjes, die ik haatte en die ik zodra ik de kans schoon zag, uittrok, en de sokken erbij. Het was oneerlijk verdeeld in de wereld: de meeste mensen die ik kende, mochten altijd op blote voeten lopen. Bij uitzondering liepen ze weleens op lichte sandalen, die ze bij het minste of geringste zo konden uitschoppen. Waarom moest ik zulke knellende dingen aan?

‘Als papa het ziet, dat je op je blote voetjes loopt, wordt hij verdrietig, het schijnt heel gevaarlijk te zijn, blote voeten. Je mag het niet doen, het is vies en gevaarlijk.’

De schoenen, de sokken, het aantrekken en erop lopen, iedere ochtend een straf, terwijl ik nog niets had gedaan.

‘Waarom mag zij wel en ik niet?’ vroeg ik en ik wees, hoewel ik van mijn moeder niet wijzen mocht, op baboe Susila die als zij mij aankleedde, de schoenen altijd vergat.

‘Susi mag ook niet, maar zij vergeet haar schoenen aan te doen, omdat zij zoveel aan haar hoofd heeft, veel meer dan ik,’ zei mammië. ‘Ik heb niets aan mijn hoofd, ik hoef jou alleen maar zo mooi aan te kleden dat iedereen zegt: kijk, daar gaat het mooiste meisje van de wereld.’

Mijn moeder wilde dat ik eruitzag als een pop. Zij frunikte net zolang aan mij tot ik leek op de poppen waarmee ik niet speelde. Maar met de kleren wilde het niet lukken en met mijn haar nog minder.

Hoezeer zij ook haar best deed, hoeveel knuffels en kneepjes ze mij ook gaf als ze me aankleedde, ik werd nooit mooi genoeg naar haar zin. Ze werd er moedeloos van. Op het laatst gedroeg zij zich bijna ruw, terwijl ze vruchteloos probeerde mijn haar te fatsoeneren.

‘Het lijkt wel een ragebol, dit is een ramp, een broedplaats voor ongedierte, ik zal een stalen hondenkam moeten kopen, wat moet dit worden? Waar komt dit in ’s hemelsnaam vandaan?’ hoorde ik haar fluisteren.

‘Afknippen? Afknippen, mammië?’

Hierover had ik wel horen praten; van kinderen die luizen hadden, moesten ook de haren helemaal worden afgeknipt. Zo’n kind had ik weleens gezien, op de arm van zijn moeder, in de slendang. Onder het stoppelige, blote

vel van het kleine hoofd klopten blauwe wormen. Ik beefde als ik eraan dacht.

‘We kunnen het weleens proberen. Maar of het ook helpt? Misschien wordt het alleen nog maar erger.’

Ik werd er even bedroefd van als zij. Het zou nooit iets worden met mij.

‘Ik geef het op. Wat ben je voor een raar wezentje, ja, jij mijn lieve misbakseltje,’ riep ze gespeeld wanhopig uit. Ze lachte kort en snuivend, een lachje dat ze had als ze me plaagde. Het was beter dat mijn moeder me plaagde dan dat ze boos op me was. Maar ik wist nooit precies wanneer ze me plaagde en wanneer het haar ernst was.

‘Weet je wat het is met jou?’ Ze rekte zich uit, maar vertelde het niet. (Omdat ik hoopte dat het misschien eens door een wonder goed zou komen, liet ik zonder enig protest mijn haren net zo vaak wassen als zij maar wilde. En voor haar had ik ook wel de godganse dag mijn klem-schoenen aan willen houden, geloof ik, als blijk van mijn liefde. Alles waar ik pijn van had, deed mijn moeder immers plezier, dus waarom zou ik niet graag de pijn in mijn voeten hebben doorstaan?)

Of zijn deze herinneringen vals? En is het waar, wat zij zegt: ‘Kind, ik moest de hele dag achter jou aan lopen met je schoenen. Er was met jou geen land te bezeilen!’?)

Was ik eenmaal zo goed en zo kwaad als het ging aangekleed, dan gingen wij mijn vader nawuiven, die wegreed in de auto, met de chauffeur aan het stuur. Omdat papa zo vaak weg was, kon ik eerst moeilijk geloven dat hij echt

bij ons hoorde en ik heb zelfs een hele tijd gedacht dat zijn bed in de kliniek stond en niet bij ons thuis.

Hij was geen dagmens, want hij was er overdag niet. Hij was geen nachtmens, want hij was er vaak ook 's nachts niet. Hij kwam thuis of hij vertrok, dat waren belangrijke ogenblikken. Het uitwuiwen was een plechtige gebeurtenis, waarbij mijn moeder niet wilde dat ik tegen haar aan hing of mijn duim in mijn mond hield.

Mijn haar was met veel pijn en moeite geborsteld en er was zelfs een grote strik in gedaan, maar mijn vader woelde erdoor en maakte het weer in de war. Hij woelde door mijn haar, tilde mij op, kuste mij op beide wangen, keek mij aan en zei ernstig: 'Blijf gezond, mijn kind.'

De kliniek was in de stad, aan het einde van de weg naar beneden. Mijn vader maakte zieke vrouwen beter, maar hoe hij dit deed en waarom, wist ik niet. Mammie zei dat wij dat niet hoefden te weten. Ze zei ook dat hij vaak somber keek, omdat niet alle vrouwen altijd beter werden; soms gingen ze dood, daar werd hij treurig van.

Als de auto met mijn vader erin was weggereden, wuifden mijn moeder en ik net zolang totdat wij het laatste stukje ervan hadden gezien. Wij draaiden ons om en liepen langzaam terug naar huis.

Het huis waarin mijn herinneringen beginnen, lag in de tuin van Dewi Kesoema, die een prinses was totdat ze door de goden in een beek was veranderd. De beek slingerde zich door onze tuin. Dewi Kesoema was kristalhelder en lieflijk, behalve in de regentijd, dan zwol zij op en werd banjir.

Verderop stond de waringin, die eens een prins was. Hij was zo groot dat je hem van veraf kon zien. Hij stond vooraan op ons erf, bij de ingang. Hij wierp zijn schaduw in onze tuin en op een stuk van de weg, die van de stad naar de bergen voerde. In de bergen, tussen blauwe nevels, lag de vulkaan Tankoeban Prahoe, die een omgekeerde roeiboot was, waaronder een vuurgod sliep.

Als ons huis een dier was geweest, zou het een olifant zijn. Met zijn kop naar de weg gekeerd lag de olifant te wachten op ik weet niet wat. De twee witte pilaren bij onze voordeur waren zijn slag tanden. Daarboven zaten hoge, langwerpige ramen, zijn donkere, wijd opengesperde ogen die nieuwsgierig de wereld in keken.

Zijn bolle wangen waren de bijgebouwen en zijn dikke achterlijf, dat naar de berg lag gedraaid, herbergde de voorraadkamers en de keukens. Hier, in deze ruimten waarin het overdag nog donkerder was dan in de andere vertrekken, heerste dag en nacht bedrijvigheid. Wij zagen er niet veel van, maar roken en hoorden des te meer. Plenzen met water en het rochelen van vuren, sissen en stomen van gerechten en brouwsels. Boven alles uit de geuren van kruiden die werden verhit. Hier werd gehakt, gesneden, gekneed en gekookt. Hier werd alles eerst naar binnen geslept, daarna uitgestald, gekeurd en ten slotte voor ons bereid.

Tussen de rottende afvalhopen, die waren samengepakt onder pisangblad, scharrelde mijn hond. Hij heette Teddy-Bali omdat ik hem had gekregen van opa Bali.

De hond had nog een naam: wij riepen de hond ook

weleens als ksst... kebon! Teddy Kebon... ksst Teddy... kebon, omdat de hond en de kebon, de tuinjongen, nooit ver van elkaar waren. Als wij riepen, kwamen ze aangehold, allebei.

In Bandoeng had ik twee moeders.

De ene heette Heleentje en de andere was tante Margot, die bij ons woonde en die een zusje van mijn moeder was.

‘Ik ben jouw mammie hoor, en tante Margot is jouw tante.’

Dat wist ik best: mijn ene moeder heette mammie, de andere heette tante Margot.

Hoe verschillend ze ook waren, die twee, ze waren zo verknocht aan elkaar dat je ze op sommige momenten niet uit elkaar kon houden, ze hadden zich in elkaar verstrengeld. Maar in uiterlijk leken ze niets op elkaar. Mammie was lang en dun, tante mollig en breed, mammie had lichtblond haar met kleine krulletjes en tante een bos donkere kroesharen met gouden spetters erin.

Ze waren allebei zorgzaam voor hun huid; die van de een was melkwit en die van de ander goudbruin. Ze smeerden elkaar in met cacaoboter, ze knepen elkaars puistjes uit, ze bestudeerden elkaar vol toewijding, ze legden hun gezichten tegen elkaar aan. Hun ogen, die dezelfde bruingroene kleur hadden als onze vijver, waren er een beetje scheef van gaan staan. Als hun gezichten zo dicht bij elkaar waren, dan zag je pas goed hoe ze niet op elkaar leken en toch ook weer wel. Ik voelde me buiten-

gesloten als ze, innig gearmd, hele ochtenden op en neer wandelden en lange gesprekken voerden die niemand mocht horen.

Wij kuierden rond het erf, waar bomen stonden waarvan ik niet alle namen meer weet. Er was een haag van hibiscus, er waren een flamboyant, kembodja's en melati's. Boven alles uit torende de waringin, die in een vorig leven Pangeran Djamodjaja heette.

'Ga maar even bij de waringin staan en luister maar eens goed naar wat Pangeran vertelt,' zei mijn moeder en zij zette mij neer bij de boom, met mijn rug tegen zijn stam. 'Nu goed opletten en luisteren,' beval zij.

Ik kon niets anders doen dan vol verlangen die twee nakijken, mijn moeder en mijn tante. Kijken hoe zij van mij wegwandelden, hoe zij nog een paar maal naar mij omkeken, maar mij daarna vergaten, hoe zij hun geheimen uitwisselden, hoofd aan hoofd. Twee fluisterende godinnen.

Mijn moeder en mijn tante liepen rondjes en verdwenen zo nu en dan achter bomen en struiken, maar zij kwamen altijd precies op tijd weer te voorschijn, juist op het ogenblik dat ik wilde gaan schreeuwen. Zij waren niets veranderd, ook al vreesde ik altijd dat zij in die paar seconden waren betoverd en ik hen niet meer zou herkennen. Maar zij waren gelukkig nog steeds mijn moeder en mijn tante. Hun jurken fladderden om hun benen, ze giechelden, ze proestten achter hun hand.

Soms zwaaiden ze in het voorbijgaan even naar mij. 'Kijk het lieve kind daar nou senang bij de boom.'

‘Ze is zo’n toet.’

Eindelijk kwamen ze me weer ophalen.

‘Wat heeft de waringin verteld?’ vroeg mijn moeder. Ik durfde niet naar haar op te kijken, bang voor haar gezicht dat wit en strak zou worden van teleurstelling als ik bekende dat ik niet naar de boom had geluisterd, nog geen tel had ik geluisterd naar wat hij zei.

Al die tijd immers had ik mijn moeder en tante gevolgd, met mijn ogen en mijn oren.

‘En wat zei de waringin?’

Ik zweeg.

‘Dat is niet veel, hè?’

De gesprekken die ik mijn moeder en tante Margot had horen voeren, waren vol onbegrijpelijke woorden, die mijn hoofd vulden als stenen of slangen. Er werden namen genoemd die ik niet kende, wat moest ik ermee beginnen. Namen van andere mensen, van andere moeders en vaders misschien, ik wist het niet. Het waren geheimen.

‘Loulou is vandaag niet spraakzaam,’ zei mijn moeder.

‘Dan is zij een kind van haar vader.’

‘Zij is van mij!’ riep mijn moeder uit. Zij sloeg haar armen om ons heen en schoof mij knus tussen hun lijven in. Wij wiegden met ons drieën heen en weer en mijn moeder zei: ‘Wat houd ik van julie. Reken maar van yes!’

‘En wij houden van jou, yes, reken maar betoel, ja, wij houden van jou,’ baste tante Margot. Haar stem was als donkere chocolade.

Ik voelde tegen mijn hoofd de buiken van mijn moeder en mijn tante, die veel zachter waren dan de stam van de

waringin. Ik voelde mij ook zacht worden en ineens wist ik wat de boom had gezegd.

‘Moe... ma... mu... mmmeemamoe.’

Opgelucht brulde ik het uit. De gezichten van mijn moeder en mijn tante bogen zich naar mij toe en hingen boven mij, rood en met opengesperde ogen.

‘Wat is er, kind?’ vroeg mijn tante bezorgd.

Ik sprong omhoog en zei: ‘Moe... mau... mee... mulle. Dat zei hij!’

Mijn moeder liet me los en deed een pas achteruit, nee, wel twee, drie passen achteruit en ze bedekte met een hand haar ogen, alsof ze mij niet langer kon aanzien.

‘Hou daar mee op, Loulou, wat is dat voor vertoning?’

‘Dat zei de boom, hij zei het heus.’

Ze wendde zich van mij af en richtte zich tot tante Margot.

‘Aan fantasie geen gebrek.’

‘En wij weten niet van wie ze het heeft.’ Mijn tante zei het plagend en opgewekt en klopte mij kalmerend op de rug.

Tante Margot was verpleegster en werkte in de kliniek van mijn vader, maar ze werkte daar niet iedere dag, zoals hij.

Soms kwam een koetsje met paard haar laat in de ochtend ophalen. Dan reden mijn moeder en ik met haar mee en gingen wij er bij de dierentuin uit. Wij wuifden naar tante Margot en zij wuifde terug, totdat wij elkaar niet meer zagen.

Op sommige dagen had mijn tante geen tijd voor een koetsje, ze moest met de auto mee, de chauffeur kwam haar halen, want er was een spoedgeval in de kliniek.

‘Spoed moet ik maken, ajo ajo ja, haasten moet ik.’

Mijn moeder zei: ‘Waarom slooft ze zich zo uit, mijn zusje, altijd voor anderen in de weer, altijd maar weer? Laat ze toch bij ons blijven. Ik mis haar zo als zij er niet is.’

Dan was ik er om mammië gezelschap te houden. Daar leefde ik voor, overdag.

Ik hield ervan om naar haar te kijken: zij was de mooiste. Alles tintelde aan haar als zij praatte. De verhalen die zij vertelde, kon ik niet vaak genoeg horen. Herhaling maakte een verhaal voor mij niet minder, integendeel, iedere keer won het aan betekenis en kleur. Alle spannende verhalen die zij kende of had gelezen, alle sprookjes, gedichten, ze las ze vele keren voor of vertelde ze mij telkens opnieuw. In mijn gedachten beleefde niet ik de avonturen, maar overkwam dit alles mijn moeder.

Zo zeer geloofde ik daarin dat ik weleens ‘pas op pas op’ schreeuwde als ik vreesde dat zij door het monster besprongen werd waarover zij vertelde. Dan sprak zij met een ernstig gezicht: ‘Ssst, Loulou, stil, kind, je kunt het lot toch niet keren. Zo gaat het verhaal nu eenmaal, zo is het lot.’

Ik wuifde mijn moeder koelte toe met haar waaier wanneer zij in de ochtend zat te schrijven. In de middag hielden wij een kussengevecht. Iedere dag speelden wij schooltje.